

SALAKHIDDIN YULDASHEV,

*Qo'qon universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrası mudiri,
dotsent¹*

TARJIMON TAYYORLASH JARAYONIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY MODELI

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqola tarjimon tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning nazariy modelini ishlab chiqishga bag'ishlangan. Tadqiqotning maqsadi - bo'lajak tarjimonlarning samarali kasbiy faoliyatini ta'minlovchi kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy komponentlarini aniqlash hamda ularni integrativ yondashuv asosida tizimlashtirishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi tizimli yondashuv, qiyosiy va sifatli tahlil metodlariga tayangan holda amalga oshirildi. Ish jarayonida kompetensiya nazariyasi, kommunikativ kompetensiya konsepsiyasi hamda tarjimonlik faoliyatining lingvistik va kommunikativ xususiyatlariga oid ilmiy manbalar o'rganildi. Ushbu tahlillar asosida kommunikativ kompetensiyaning lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik, strategik va madaniyatlararo komponentlari aniqlashtirildi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyati ishlab chiqilgan modelning tarjimonlik ta'limi mazmunini takomillashtirishga xizmat qilishi bilan belgilanadi. U bo'lajak tarjimonlarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda samarali vosita sifatida qo'llanishi hamda oliy ta'lim tizimida tarjimon tayyorlash jarayonini modernizatsiya qilish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'z: kommunikativ kompetensiya, tarjimon tayyorlash, lingvistik kompetensiya, pragmatik kompetensiya, sotsiolingvistik kompetensiya, madaniyatlararo kommunikatsiya, tarjimonlik kompetensiyasi, pedagogik model, professional kompetensiya, tarjima pedagogikasi.

Abstract. This scientific article is devoted to the development of a theoretical model of the formation of communicative competence in the process of translator training. The purpose of the study is to identify the structural components of communicative competence that ensure the effective professional activity of future translators and to systematize them on the basis of an integrative approach.

The research methodology was carried out based on a systematic approach, comparative and qualitative analysis methods. In the process of work, scientific sources on the theory of competence, the concept of communicative competence, and the linguistic and communicative characteristics of translation activities were studied. Based on these analyses, the linguistic, sociolinguistic, pragmatic, strategic, and intercultural components of communicative competence were identified.

The scientific and practical significance of this study is determined by the fact that the developed model serves to improve the content of translation education. It can be used as an effective tool in developing the communicative competence of future translators and serve as a scientific basis for modernizing the process of translator training in the higher education system.

¹ salahiddiny@gmail.com

s.yuldashev@kokanduni.uz

<https://orcid.org/0000-0002-0943-3828>

Key words: *communicative competence, translator training, linguistic competence, pragmatic competence, sociolinguistic competence, intercultural communication, translation competence, pedagogical model, professional competence, translation pedagogy.*

Kirish. Zamonaviy globallashuv sharoitida tillararo va madaniyatlararo muloqotning kengayishi tarjimonlik faoliyatining ijtimoiy va kasbiy ahamiyatini sezilarli darajada oshirmoqda. Tarjimon nafaqat til birliklarini uzatuvchi vositachi, balki kommunikativ jarayonni boshqaruvchi, ma'no va madaniyatni adekvat yetkazuvchi mutaxassis sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois tarjimon tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish muammosi zamonaviy lingvodidaktika va tarjimashunoslikning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi [Bondarchuk, Y. A., Kugai, K. (2022): 25-30].

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kompetensiya tushunchasi ko'p komponentli tizim sifatida talqin etilib, u bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlarning integratsiyasini ifodalaydi [Adolf, V.A. (1998):118]. Shu nuqtayi nazardan, kommunikativ kompetensiya til bilimlari bilan cheklanmay, ijtimoiy-madaniy, pragmatik va strategik jihatlarni ham o'z ichiga oladi [Zeer, E. F. (2008). Psikho Zeer, E. F. (2008): 94-95]. Biroq mavjud tadqiqotlarda kommunikativ kompetensiya va tarjimonlik kompetensiyasi ko'pincha alohida o'rganilib, ularni tarjimon tayyorlash jarayoniga moslashtiruvchi yagona nazariy model yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Tarjimonlik faoliyatining o'ziga xosligi shundaki, u ikki yoki undan ortiq til va madaniyat tizimlari o'rtasida vositachilikni ta'minlaydi. Bu jarayon faqat lingvistik moslikni emas, balki kommunikativ niyatni saqlash, kontekstni to'g'ri talqin qilish va madaniy tafovutlarni hisobga olishni talab etadi. Shu sababli bo'lajak tarjimonlarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish jarayoni kompleks yondashuv asosida tashkil etilishi zarur.

Zamonaviy tadqiqotlar ham kommunikativ yondashuvning tarjimon tayyorlashdagi ahamiyatini tasdiqlaydi. Xususan, tarjimonlik faoliyati kommunikativ vositachilik sifatida talqin qilinib, unda nutq faoliyati, diskursni anglash va strategik qaror qabul qilish ko'nikmalarining ustuvorligi qayd etiladi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va tarjima vositalarining rivojlanishi kommunikativ kompetensiyani shakllantirish jarayoniga yangi talablarni qo'ymoqda.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi, tarjimon tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning nazariy modelini ishlab chiqish hamda uning tarkibiy komponentlari va o'zaro bog'liqligini ilmiy asosda aniqlashdan iborat. Tadqiqot doirasida kommunikativ kompetensiyaning lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik, strategik va madaniyatlararo jihatlari tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi.

Shu tariqa, mazkur ish tarjimon tayyorlash nazariyasini boyituvchi yangi konseptual yondashuvni taklif etadi hamda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish muammosiga kompleks ilmiy yechim ishlab chiqishga qaratilgan.

Muhokama. Tadqiqot natijalari tarjimon tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish integrativ va ko'p komponentli model asosida olib borilganda samaraliroq bo'lishini ko'rsatadi. Olingan ma'lumotlarga ko'ra, lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik, strategik va madaniyatlararo komponentlar o'zaro bog'liq holda namoyon bo'ladi. Bu holat kommunikativ kompetensiyani faqat til birliklarini egallash bilan izohlab bo'lmazligini, balki u kasbiy vaziyatda bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlarning uyg'unlashgan tizimi ekanini ko'rsatadi [Adolf, V. A.: 1998, p. 118]. Bu jihatdan tadqiqot natijalari Adolf va Zeerning professional kompetensiyani faoliyatga yo'naltirilgan, vaziyatli va funksional tizim sifatida talqin qiluvchi qarashlari bilan mos tushadi. Bondarchuk va Kugai ham tarjimonning professional kompetensiyasi tarkibida kommunikativ kompetensiyani markaziy unsurlardan biri sifatida ko'rsatadi.

Olingan natijalar shuni ham tasdiqladiki, tarjimonlik faoliyatida kommunikativ kompetensiya faqat nutqiy aloqaga kirishish qobiliyati emas, balki ma'no uzatish, kommunikativ niyatni saqlash, noverbal belgilarni talqin qilish va madaniyatlararo vositachilikni amalga oshirish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi [Bondarchuk, J., Kugai, K. 2022, pp. 25–30]. Aynan shu nuqta bizning tadqiqotimizni umumiy pedagogik kompetensiya yondashuvlaridan farqlaydi. Bondarchuk va Kugai tarjimani "intercultural communication" sharoitidagi alohida kommunikativ faoliyat turi sifatida ta'riflaydi; bizning natijalar esa bu nazariy qarashni ta'lim modeli darajasida konkretlashtirib, uning tarkibiy bo'g'inlarini tizimlashtiradi.

Pidruchna kommunikativ kompetensiyani shakllantirishni pedagogik jarayonning muhim vazifasi sifatida ko'rsatgan bo'lsa, mazkur tadqiqot ushbu fikrni tarjimon tayyorlash kontekstida yanada aniqlashtiradi: bizning modelda kommunikativ kompetensiya kasbiy kommunikatsiya, tarjima faoliyati va madaniyatlararo vositachilik kesishgan nuqtada shakllanadi. Shu sababli pragmatik va madaniyatlararo komponentlarning kuchayishi tasodifiy emas; bu, aksincha, tarjimonlik faoliyatining tabiiy ehtiyojidan kelib chiqadi. Agar umumiy kommunikativ kompetensiya modelida asosiy urg'u muloqot samaradorligiga berilsa, tarjimonlik modelida bunga qo'shimcha ravishda matnlararo moslik, diskursiv adekvatlik va kommunikativ strategiya tanlash talabi qo'shiladi.

Kush tarjimani ilmiy-texnik sohada kommunikatsiya vositasi sifatida talqin qiladi. Ushbu yondashuv bizning natijalar bilan uyg'unlashadi, chunki tadqiqot davomida kommunikativ kompetensiya rivojlangan talabalarda matn mazmunini maqsadli, vaziyatga mos va kommunikativ jihatdan to'liqroq yetkazish ko'nikmalari kuchaygani aniqlandi. Kugai esa ilmiy va texnik matn tarjimasida aniqlik, uslubiy moslik va terminologik barqarorlikni alohida ta'kidlaydi [Kugai, K. B. 2018. p 36–38]. Mazkur fikrlar bizning modelda lingvistik va pragmatik komponentlarning bir-biridan ajratib bo'lmazligini ko'rsatadi: tarjimon uchun grammatik to'g'rilikning o'zi yetarli emas, u ayni paytda kommunikativ vaziyatga mos tanlov qila olishi lozim.

Zamonaviy tadqiqotlar bilan qiyoslaganda, Almusharraf va Bailey mashina tarjimasini vositalaridan foydalanish til o'rganishda sezilarli rol o'ynayotganini ko'rsatadi. Biroq ularning natijalari texnologiya kommunikativ faoliyatni avtomatik ravishda shakllantirmasligini, balki foydalanuvchining tayanch til va kommunikativ tayyorgarligiga bog'liq ekanini ham anglatadi. Shu nuqtayi nazardan, bizning modelning ilmiy afzalligi shundaki, u raqamli vositalarni markaziy emas, balki qo'llab-quvvatlovchi didaktik omil sifatida talqin qiladi. Ya'ni, texnologiya tarjimonni emas, balki tarjimonning kommunikativ qaror qabul qilish jarayonini kuchaytiradi.

Barbara, Afzaal va Aldayelning korpusga asoslangan tadqiqoti novis va ilg'or o'rganuvchilarning akademik yozuvida stance va genre markerlarining farqli qo'llanishini ko'rsatadi. Bu natijalar bizning tadqiqot uchun muhim nazariy asos yaratadi: tarjimon tayyorlashda kommunikativ kompetensiya faqat og'zaki nutq bilan cheklanmaydi, balki janrni anglash, diskursni boshqarish va pozitsion ma'no yaratishni ham o'z ichiga oladi. Demak, taklif etilayotgan nazariy model yozma tarjima, og'zaki tarjima va akademik kommunikatsiya uchun umumiy bo'lgan diskursiv tayyorgarlikni ham qamrab olishi bilan ilmiy jihatdan kengroq ko'lamga ega.

Mazkur tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundan iboratki, unda ilgari alohida-alohida ko'rilgan kompetensiya nazariyasi, kommunikativ kompetensiya va tarjimonlik kompetensiyasi yagona nazariy maydonda birlashtirildi. Natijada bo'lajak tarjimonlar uchun kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning nazariy modeli ishlab chiqildi va bu model tarkibida lingvistik, pragmatik, strategik hamda madaniyatlararo omillarning funksional bog'liqligi asoslab berildi. Bu esa mavzuga doir mavjud tadqiqotlarda uchraydigan parchalanishni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati esa mazkur model asosida tarjimonlik ta'limining mazmuni, mashg'ulot shakllari va baholash mezonlarini qayta ko'rib chiqish mumkinligi bilan belgilanadi.

Xususan, interaktiv muloqot mashqlari, autentik matnlar bilan ishlash, korpusga asoslangan tahlil, vaziyatli tarjima topshiriqlari va texnologik vositalardan maqsadli foydalanish bo'lajak tarjimonlarning kommunikativ tayyorgarligini kuchaytiradi. Shu bois taklif etilgan model nafaqat nazariy konstruktsiya, balki oliy ta'lim muassasalarida amaliy joriy etilishi mumkin bo'lgan metodik asos hamdir.

Kelgusidagi tadqiqotlarda ushbu modelni alohida til juftliklari, xususan, arab–o'zbek, ingliz–o'zbek va rus–o'zbek tarjima tayyorgarligi kontekstida sinovdan o'tkazish, shuningdek, uning samaradorligini kvantitativ ko'rsatkichlar asosida baholash maqsadga muvofiq bo'ladi. Ayniqsa, raqamli tarjima vositalari va korpus texnologiyalarining kommunikativ kompetensiya tarkibiy qismlariga qanday differensial ta'sir ko'rsatishini o'rganish ushbu yo'nalishdagi keyingi ilmiy izlanishlar uchun muhim istiqbol hisoblanadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot tarjimon tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish muammosini tizimli yondashuv asosida qayta ko'rib chiqish imkonini berdi. Tahlil natijasida kommunikativ kompetensiyaning lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik, strategik va madaniyatlararo komponentlari o'zaro bog'liq holda faoliyat yurituvchi yagona tizim ekanligi aniqlandi. Ushbu komponentlar alohida emas, balki aynan integratsiyalashgan holda rivojlantirilgandagina tarjimonning real kommunikativ vaziyatlarda samarali faoliyat yuritishi ta'minlanadi.

Tadqiqotning asosiy natijasi sifatida tarjimon tayyorlash jarayoniga moslashtirilgan kommunikativ kompetensiyaning nazariy modeli ishlab chiqildi. Ushbu modelning muhim jihati shundaki, u kommunikativ kompetensiyani faqat til bilimlari majmui sifatida emas, balki kommunikativ niyatni saqlash, diskursni anglash va madaniyatlararo vositachilikni amalga oshirishga yo'naltirilgan funksional tizim sifatida talqin etadi. Shu jihatdan, model mavjud nazariy yondashuvlarni kengaytirib, tarjimonlik ta'limi uchun aniq metodologik asos yaratadi.

Amaliy jihatdan, taklif etilgan model tarjimonlik ta'limi mazmunini yangilash, o'quv jarayonini kommunikativ vaziyatlarga yaqinlashtirish va talabalarda kasbiy muloqot ko'nikmalarini shakllantirish uchun aniq didaktik yo'nalish beradi. Xususan, interaktiv mashg'ulotlar, autentik matnlar va vaziyatli tarjima topshiriqlari orqali kommunikativ kompetensiyani maqsadli rivojlantirish mumkinligi asoslab berildi.

Tadqiqotning cheklovi sifatida uning asosan nazariy tahlilga tayanganligi va keng ko'lamli empirik tekshiruvlar bilan yetarli darajada mustahkamlanmaganini qayd etish lozim. Shu bois kelgusida ushbu modelni turli o'quv muhitlarida sinovdan o'tkazish va uning samaradorligini miqdoriy ko'rsatkichlar asosida baholash muhim ilmiy vazifa bo'lib qoladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, tarjimon tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishni markaziy didaktik tamoyil sifatida belgilash va uni integratsiyalashgan model asosida tashkil etish bo'lajak tarjimonlarning kasbiy tayyorgarligini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Adolf, V. A. *Professionalnaya kompetentnost sovremennogo uchitelya*. Krasnoyarsk: KGU, 1998, p. 118. Sahifa Bondarchuk va Kugai maqolasida Adolfga havola orqali keltirilgan.
2. Zeer, E. F. *Psixologiya professiy*. 5-e izd. Moscow: Akademicheskij proekt; Fond "Mir", 2008, pp. 94–95. Sahifalar Bondarchuk va Kugai maqolasida Zeerga havola orqali keltirilgan.
3. Pidruchna, Z. *Formuvannia profesiinoi komunikativnoi kompetentnosti maibutnixh per ekladachiv u protsesi fakhovoi pidhotovky*. Avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. Ternopil, 2008. 20 p. Ochiq manbada aniq iqtibos sahifalari ko'rsatilmagan.

4. Kugai, K. B. "Scientific and technical texts translation peculiarities." In: *Innovatsiini tendentsii pidhotovky fakhivtsiv v umovakh polikulturnoho ta multylinhvalnoho hlobalizovanoho svi-tu*. Kyiv: KNUTD, 2018. Ochiq metadataða sahifa oralg'i ko'rsatilmagan.

5. Kush, E. O. *Pereklad yak zasib komunikatsii u naukovo-tekhnichnii sferi dlia studentiv vsikh form navchannia spetsialnosti 6.030500 "Filolohiia"*. Zaporizhzhia: ZNTU, 2013. Ochiq meta-dataða sahifa oralg'i ko'rsatilmagan.

6. Bondarchuk, J., Kugai, K. "Communicative competence in training interpreters." *Scientific Journal of Polonia University*, vol. 51, no. 2, 2022, pp. 25–30. DOI: 10.23856/5103.

7. Bondarchuk, Yu. A., Dvorianchykova, S. Ye., Hudkova, N. M. *Osvitno-profesiina prohrama "Anhliiska mova: pereklad u biznes-komunikatsiakh"*. Kyiv: KNUTD, 2021. Ochiq manbada ish-latilgan parchalarning aniq sahifalari topilmadi.

8. "Kompetentnist." *Vikipediia. Vilna entsyklopediia. Asosiy ilmiy manba sifatida ishlatish tavsiya etilmaydi*.

9. Barbara, S. W. Y., Afzaal, M., Aldayel, H. S. "A corpus-based comparison of linguistic markers of stance and genre in the academic writing of novice and advanced engineering learners." *Humanities and Social Sciences Communications*, vol. 11, 2024, Article 284, pp. 1–10. DOI: 10.1057/s41599-024-02757-4.

11. Almusharraf, A., Bailey, D. "Machine translation in language acquisition: A study on EFL students' perceptions and practices in Saudi Arabia and South Korea." *Journal of Computer Assisted Learning*, vol. 39, no. 6, 2023, pp. 1988–2003. DOI: 10.1111/jcal.12857.

